

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 92 1971

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1972

Forskningsöversikter

Pontus Wikner och victorianismens sexualtabun

Av ULF WITTROCK

Pontus Wikner: *Psykologiska självbekännelser. Till homosexualitetens problematik*. Med förord av professor *Torsten S:son Frey* och en orienterande essay av fil. dr. *Lechard Johannesson*. Askild & Kärnekull. Sthlm 1971.

Sexual Heretics. Male Homosexuality in English Literature from 1850 to 1900. An Anthology Selected with an Introduction by *Brian Reade*. Routledge & Kegan Paul. London 1970.

Timothy d'Arch Smith: *Love in Earnest. Some Notes on the Lives and Writings of English 'Uranian' Poets from 1889 to 1930*. Routledge & Kegan Paul. London 1970.

Pontus Wikners Psykologiska självbekännelser som nu efter inemot ett sekel har publicerats, tycks mig kunna ställas i en intressant belysning tack vare ett par likaledes nyutkomna engelska arbeten, *Sexual Heretics* och *Love in Earnest*. »Perhaps the fashion for books on homosexuality is passing», reflekterar Brian Reade i förordet till den förra boken och pekar därmed på det förhållandet att den anglosaxiska litteraturen i ämnet på sistone varit mycket riklig. Tabuvallarna har ju ramlat också i England på detta område.

I Stephen Marcus' uppmärksammade bok *The Other Victorians* som jag anmälde i Samlaren 1968, hette det att det knappast alls finns någon pornografisk litteratur av homosexuell karaktär bevarad från den victorianska tidsåldern; likväl ansåg Marcus det sannolikt »that the entire immense literature of flagellation produced during the Victorian period, along with the fantasies it embodied and the practices it depicted, represents a kind of last-ditch compromise with and defense against homosexuality». Brian Reade försäkrar oss nu i sin bok om »male homosexuality in English literature from 1850 to 1900» att den homosexuella pornografen inte var så sällsynt som Marcus gjorde gällande. Men det är inte denna pornografiska undervegetation — »reflecting social values maybe, but cultural issues only in the most fossilized forms»! — som behandlas av Reade, utan i stället är det fråga om *litterära* verk av mer eller mindre tydlig homosexuell prägel. Vad som speciellt intresserade honom vid studiet av victoriansk homosexuell litteratur var, framhåller författaren, »the problem of how much we all were indebted to it». Brian Reade arrangerade Beardsley-utställningarna i London 1966 och i New York och Los Angeles följande år och hans forskningar i engelsk homosexuell litteratur »were originally undertaken as contributing to research on Beardsley».

1933 gav Geoffrey Faber ut en bok betitlad *Oxford Apostles*, vari han påvisade förekomsten av en undertryckt homosexualitet hos John Henry Newman. »Oddly enough it was in England — in the realm of a state Church — that three homosexual men made their conspicuous bows to the tottering altar.» Jag knyter här an till Reade, som vid sidan av Newman nämner dennes båda vänner Richard Hur-

rell Froude (vars dagböcker »reveal his recognition of, and worry over, his own sexual orientations») och Frederick William Faber. »It is not difficult therefore to understand the transition from the repressed homosexuality of certain Tractarians to the emphasis on Christ, not the Virgin Mary, in the poems of Newman and Faber after both had been converted to the Roman faith.»

I Tankar och frågor inför Menniskones son (1878) ställer sig Pontus Wikner den frågan: »Men varför talar jag inför människorna ej blott *om* utan *till* dig? Jag gör detta — jag bekänner det — av fruktan för människorna och för mig själv. Människorna äro med all sin mänsklighet dock mycket fruktansvärda.» Wikner var djupt plågad av sin homosexuella särställning. Hans dagböcker — de sträcker sig från 1853–71; dessutom finns ett »Tillägg till min dagbok» med anteckningar från åren 1877–79 — ger inblick i hans inre konflikter. Till Kristus vänder han sig i »tillägget» som till en som har speciella förutsättningar att förstå honom; älskade han inte en lärjunge mer än andra, Johannes? Dagböckerna är ännu opublicerade, men däremot föreligger således nu i bokform Wikners Psykologiska självbekännelser — beteckningen är hans egen — som nedskrivits i augusti 1879 men också rymmer längre eller kortare tillägg från åren 1880, 1881, 1884, 1887 samt från 1888, hans dödsår. Det heter i dessa självbekännelser: »Detta, att Jesus aldrig hade en brud, men däremot bland ynglingar en älskling, är i hela kristendomen det enda drag, som kommer min naturliga kärleks känsla till mötes, liksom i hela judendomen det enda drag av den arten är det, att David kunde sjunga om Jonatan: 'din kärlek är mig närmare än kvinnokärlek'. För dessa drag har jag tackat Gud och gör det än.» I Tankar och frågor (s. 22) finner man hur Wikner gör dessa Davids ord till sina egna.¹ I de för eftervärlden avsedda bekännelserna konstaterar han vidare — och hans övertygelse om att sexualiteten helt betingar den religiösa attityden ter sig onekligen högst avancerad — att »alla de religiösa kvinnor, som icke äga en jordisk älskare» säkert mest går upp i Kristus i hans egenskap av församlingens brudgum. »Den katolske mannens Mariadyrkan har ett liknande fäste i mannens naturliga dragning till kvinnan.» Paralleller kan göras med naturalistisk litteratur. I Flauberts roman Madame Bovary finner man ett likartat synsätt anlagt: »Les comparaisons de fiancé, d'époux, d'amant céleste et de mariage éternel, qui reviennent dans les sermons lui soulevaient au fond de l'âme des douceurs inattendues.» Zolas romaner erbjuder ännu mer närliggande paralleller.

Intressant är, som professor Torsten S:son Frey noterar i sitt förord till utgåvan av Wikners bekännelser, att denne trots den intima samvaron med hustrun hela livet förblev övertygad om att hans homosexuella läggning tillhörde hans »grundnatur» — »men den är tillbakaträngd i det dunkla djupet, det djup över vilket min vilja icke äger någon makt». Wikner hänvisar med djuppsykologisk insikt upprepade gånger till sitt drömliv. »I drömmen nedsjunker människan på sitt eget naturområde. Denna böjelse för gossar tillhör så min verkliga natur. Den ligger långt nedanför mitt fria och av viljan beroende liv. Den är för mig lika outrotlig som för en annan man böjelsen för kvinnan.» Som »undantagsvarelse» och »gränsmänniska» kräver Pontus Wikner frihet för *sin* natur och han pläderar för sin sak med en glödande iver. Han framhåller att då han någon gång i sina skrifter »tolkat kärlekens känsla, har jag kunnat göra detta endast genom att i tysthet underskjuta *min* sorts kärlek, ehuru jag för *publikens skull* satt ett kvinnligt namn i stället för ett manligt. Så även i ett par poem, som jag skrivit.» En annan möjlighet utnyttjades enligt Reade i det samtida England: »But the point about the Victorians is that male cryptohomosexuality found relief in the excuse to write from a wo-

¹ Vänskapen mellan Jesus och Johannes liksom Davids och Jonatans kärlek betecknar Timothy d'Arch Smith i *Love in Ear-*

nest (s. 175, 187) som speciellt ägnade att legitimera »Uranian love». Davids ord utgjorde »well-nigh a fiat for pæderasty».

man's viewpoint.» De först öppat publicerade poem i England från den victorianska epoken som talade klarspråk på detta område och i vilka »the argument was sensual and not satirical» var några dikter i Swinburnes Poems and Ballads (1866). »What is never felt in English literature since the seventeenth century up to about 1850 is that homosexual emotions were taken seriously, with the support of some aesthetic or some moral principle which might be a rationalization of an author's obsession, but which provided none the less an orientation affecting the whole tone (let alone the substance) of a literary production [...]» Denna karakteristik har en viss giltighet också vad det gäller Pontus Wikner. »Nyckeln till förståelse av såväl Wikners livshistoria som till hans vetenskapliga tänkande och litterära verksamhet finner vi i de hittills hemligstämplade skrifterna av hans hand», hävdar sålunda Lechard Johannesson i den uppsats om »Pontus Wikner och den 'platoniska Eros'» som har tillfogats bekännelserna.

Det finns i Reades antologi en mängd texter, där det homosexuella temat mer eller mindre förkläds i en nyklassicistisk inramning. Klassiska motiv möter som bekant också ofta i Wikners dikter och noveller. Han upplevde sig som ett »offer för den ännu i så många stycken *judaisierande* kristendomens omänsklighet». Med »mosaismen i kristendomen» avsåg han på ett visserligen begränsat område en lagiskhet av samma slag som den av honom högt beundrade Viktor Rydberg åsyftade med »det orientalisk-despotiska». »I den helleniska bildningen spelade *min slags kärlek* en övermåttan viktig roll», framhåller Wikner. Det smyger sig rentav in ett drag av antisemitism i bekännelsen om hans förhållande till Kristus: »Med judefysionomi kan jag ej föreställa mig honom, mig kunde han ej frälsa med en sådan.» Men Wikner såg sig föranlåten att betona att hans egen »själsriktning» var utbildad långt innan han vid 24 eller 25 års ålder fäste sig vid de »uttryck av eller om gossekärlek som i de klassiska skrifterna förekomma».

I den engelsktalande världen får man också räkna med det inflytande som utgick från Walt Whitman; han apostroferas sålunda i ett privattryckt poem från 1870-talet av John Addington Symonds, som senare i *A Problem in Modern Ethics* (1891) skulle ägna ett särskilt avsnitt åt Whitmans attityd på området. Symonds berättar där om det franka spörsmål han hade ställt till denne i ett brev 1890 och om Whitmans avvisande svar. »The man who wrote Calamus, and preached the gospel of comradeship», fastslår Symonds desillusionerat, »entertains feelings at least as hostile to sexual inversion as any law-abiding humdrum Anglo-Saxon could desire»! För Symonds stod antikens greker som ideala föregångsgestalter: »Here the infamous thing clothes itself like an angel of light, and raises its forehead unabashed to heaven among the marble peristyles and olive-groves of its unrivalled civilization.» Upplagan av *A Problem in Modern Ethics* var inte större än femtio exemplar; i en privatutgåva på tio exemplar hade Symonds för övrigt redan 1883 tryckt skrifterna *A Problem in Greek Ethics*. 1880-talet innebar enligt Brian Reade ett andra stadium i den utveckling han vill teckna. »The second phase opened neatly with the publicity accorded to Oscar Wilde, during and after his visit to America; and it closed with the noise of a trial amplified to extremes by publicity again, and prejudicial to its victim in the events of 1895.»

Vad som särskilt frapperar en vid läsningen av Wikners bekännelser är den direkthet varmed han behandlar sin sexuella särställning. Professor Frey betecknar hans skildring också från modern utgångspunkt som mycket ärlig och rättfram. Sina bekännelser skänkte Wikner till Uppsala medicinska fakultet. Framför allt önskade han att de i en framtid måtte hållas tillgängliga för »*lagstiftare och läkare* samt för *psykologer*». Under sina studentår hade Wikner till sina närmaste vänner räknat den fem år yngre Anton Nyström (med. lic. i Uppsala 1868). Långt senare skulle denne i broschyren *Om homosexualiteten* inför vetenskapen och lagen (1919), där han gör gällande att homosexualiteten vare sig är en last eller

en sjukdom, berätta om ett »fall» från hans studenttid på 1860-talet: »en äldre kamrat X, högt värderad för sin ädla personlighet; han var filosof och blev slutligen professor.» Lechard Johannesson upplyser om att Nyström och Wikner på den tiden tydligen läste avsnitt ur varandras dagböcker. »Jag tror, att all verklig kärlek i sig gömmer, på ett mer eller mindre fördolt sätt, behovet av en fullständig förening, således även en kroppslig», heter det i Wikners uppsats från 1879. Det fanns ungdomsvänner som hade reagerat med upprördhet på Wikners närmanden. Det heter i ett av Dagmar Lange (Pontus Wikner som vittor författare, akad. avh. 1946, s. 205) citerat brev till den sex år yngre Sigfrid Wieselgren från våren 1865:

De ord, du sade mig på gatan i middags, gjorde på mig ett intryck, som jag ej vill beskriva. Det svartnade verkligen för mina ögon, och ett svärd gick tvärs genom min själ. Även detta band skulle således slitas. [---]

Det måste ligga något sjukligt i vårt förhållande till varandra. — Att jag också skulle få höra denna dom ur *din* mun! Jag var därpå icke förberedd ... »Sjukligt» — vad är det? Är *det* sjukligt, som icke går snörrätt efter den sinnliga naturens lagar, ja då är vårt förhållande sjukligt; men då var Kristus själv den största sjuklighet, som funnits.

I självbekännelserna talar Wikner om den bortträngning varmed han före sitt giftermål höll sina »kärlekskänslor nästan uteslutande uppe i de eteriska och könlösa rymderna — jag menar försävt deras art då var mig medveten». Han väntade, förklarar han, en frigörelse av sitt kommande äktenskap. »Och nu, sedan jag varit gift i åtta år och ehuru den kroppsliga närheten av en gosse, som jag älskar, kan sätta alla mina nerver i spänning, även dem som tillhöra könsområdet, äger samlaget med en kvinna för mig så liten lockelse, att det stundom är mig nästan omöjligt att göra min äktenskapliga skyldighet [---]». Emellertid kom den fysiska samvaron med hustrun att befria honom från hans tidigare skräck för sexualiteten. »Könsområdet blev icke längre för min känsla någonting i sig orent.» Wikners plädoyer för sitt från »pluraliteten» avvikande beteende utgör ett fascinerande tidsdokument på samma gång som den inte saknar relevans för den moderna debatten i ämnet. Sannolikt hade han gjort bekantskap med och var influerad av de många polemiska skrifter som mellan åren 1864 och 1870 utgavs av den tyske juristen Karl Heinrich Ulrichs — till en början under pseudonymen Numa Numantius.² Ulrichs översattes vare sig till svenska eller till engelska; men John Addington Symonds skulle i *A Problem of Modern Ethics* komma att ingående uppehålla sig vid dennes »long warfare against what he considered to be prejudice and ignorance upon a topic of the greatest moment to himself». Några år senare följde i England Edward Carpenters skrift *Homogenic Love* (1894). Carpenter som tagit djupa intryck av Walt Whitman och rentav sammanträffat med denne 1877 i USA, knyter an till Symonds framställning, men hans inlägg vittnar därutöver om en påfallande god överblick. »In the latest time — that is, during the last thirty years or so —», konstaterar Carpenter, »a group of scientific and capable men in Germany, France, and Italy» (vid sidan av Ulrichs nämns bland andra Krafft-Ebing med *Psychopatia Sexualis*) »have made a special and more or less impartial study of this subject: with the result that a quite altered complexion has been given to it.» I detta sammanhang må erinras om hur på 80-talet Strindbergs intresse för sexualpatologin manifesterades i *Giftasnovellen Den brottsliga naturen*, där homosexualiteten betecknas som en »av de märkligaste av tidens företeelser». I mars 1885 skrev Strindberg i ett brev: »Mänskorna äro ej än nog upplysta att

² 1860 hade Karl Pfeufer i Tyskland givit ut ett urval av August von Platens dag-

böcker. Heines beryktade angrepp hade stått att läsa i *Die Bäder von Lucca* (1829).

betrakta detta som en olycka en nyck av naturen, utan anse det som ett brott! Jag tror de äro mycket olyckliga, dessa stackare [...]. När jag blir modigare skall jag med risk att (som Schopenhauer, vilken försökte en förklaring på fenomenet) bli ansedd som pederast lägga ett ord av medlidande för dem!» Strindberg kan sägas ha infriat löftet i och med sin novell.³ Herman Bang skulle först i en postumt utgiven skrift (Gedanken zum Sexualitetsproblem, herausgegeben von Dr Wasbutzki, Bonn 1922) komma att tala rakt på sak om de homosexuellas svåra belägenhet. De flesta måste genomgå en uppskakande kamp, innan de blir klara över sig själva, heter det här. »När Bang skrev Haabløse Slægter, trodde han att uppfostran och förförelse fört honom vill», framhåller Torbjörn Nilsson och hänvisar till en scen som finns med i originalupplagan av romanen men sedan utgick. »Ännu ett par år förblev han i denna övertygelse.»⁴ Sedan insåg Bang att sådan var nu en gång för alla hans *natur*.

Pontus Wikners självbekännelser förutsätter en förtrogenhet med en medicinskt orienterad facklitteratur och den nya naturalistiska människosynen. Det föredrag som han höll i Uppsala den 14 april 1880 om »kulturens offerväsen» var ett angrepp på »den konventionella anständigheten» och ett betonande av »en outrotlig naturs dolda krav». Lechard Johannesson skjuter över målet när han gör gällande att Wikners synpunkter hade föga relevans för studenterna i gemen. Wikner avsåg förvisso den sexuella nöden som rådde bland dessa. Jag påminner om att Wikners föredrag hölls bara ett par månader efter det att Knut Wicksell i Uppsala framträtt med sin nymalthusianska förkunnelse och härvid bl. a. dröjt vid studenternas villkor. Avhållsamheten var svår att genomföra. »Inte som undantag utan som regel drivs studenten att söka tröst i en glädjeflickas armar», menade Wicksell. Han såg lösningen i tidiga äktenskap, och han ville sätta i fråga om något vare sig sedligt eller religiöst skäl kunde anföras mot preventivmedel inom äktenskapet. Wikner förklarade i sin tur att den påtvingade asketismen i en sen familjebildnings tecken var ett kulturens offerväsen bland studenterna. Att Knut Wicksell satte stort värde på Wikners stöd i dennes kort tid efter hans eget hållna föredrag, framgår av den förres minnesruna över Wikner i Soc.-Dem. 1888 (23 juni).⁵ Men det skall inte bestridas att det bör ha varit Pontus Wikners personliga problematik som utgjorde den yttersta drivkraften till detta hans offentliga framträdande. Som Lechard Johannesson påpekar kommer Wikner i föredraget gång på gång in på den »judiska andan» och »judiska ståndpunkter» i religiöst hänseende. I bekännelserna identifieras den »judiska andan» som ovan berört närmast med Moseböckernas lagbestämmelser beträffande det »onaturliga» könsumgänget. De upptogs av Paulus och fördes på så vis också in i kristendomen, förklarar Wikner.

Den viktigaste av Karl Heinrich Ulrichs många pamfletter från 1860-talets senare hälft var betitlad Memnon. Die Geschlechtsnatur des mannliebenden Urnings. Eine naturwissenschaftliche Darstellung (1868). Ulrichs som ju själv var jurist, konstaterar att varje människa är född med naturliga rättigheter som lagstiftningen inte bör kränka utan tvärtom måste slå vakt omkring. Han försöker bevisa att det inte medför några som helst risker för ett land om det i sina lagar är lika tolerant

³ Jfr H. Lindström: *Hjärnornas kamp* (1952), s. 86 ff. — I avsnitt VII av *Sensitiva amorosa* skildrar Ola Hansson en mans förälskelse i en fjortonårig pojke. Han låter sin berättare börja med följande brasklapp: »Att en dylik förbindelse, i hela dess könsliga grovhet, mellan tvenne individer av samma kön är något otäckt och ett svi-neri, det är en sak för sig.» Vad det här

gäller är »en känsla som icke är den grova könsinnligheten» men något vida djupare än vänskap.

⁴ Torbjörn Nilsson: *Impressionisten Herman Bang* (1965), s. 62.

⁵ Jfr Ulf Wittrock: *Knut Wicksell som nymalthusian*. (Populär tidskrift för psykologi och sexualkunskap 1952, nr 3.)

gentemot »Urnings», dvs. homosexuella, som mot andra människor, och han hänvisar i detta sammanhang särskilt till den *franska* lagstiftningen som föredömlig. Ulrichs betraktar homosexualiteten som medfödd och han redogör för många olika fall för att stödja sin tes att det verkligen är fråga om en avvikelse som inte kan utplånas eller överföras på ett heterosexuellt plan. Han hänvisar också till sina egna erfarenheter, varvid han går tillbaka till tidiga barndomsår och likaså refererar till drömlivet. I A Problem of Modern Ethics framhåller Symonds att senare tyska auktoriteter på samma sätt betonat »that sexual inversion is more than often innate». Men Symonds har en invändning att göra; han menar att »Ulrichs seems to claim too much for the position he has won. He ignores the frequency of acquired habits. He shuts his eyes to the force of fashion and depravity.» Också Edward Carpenter åberopar sig ju i sin ovan nämnda skrift på den nyare forskningens ståndpunkt. Han förklarar i Homogenic love »that *sexual inversion* — that is the leaning of sexual desire to one of the same sex — is in a vast number of cases quite instinctive and congenital, mentally and physically, and twined in the very roots of individual life and practically ineradicable. To Men or Women thus affected with an innate homosexual bias, Ulrichs gave the name of Urning, since pretty widely accepted by scientists.» I anslutning till Ulrichs använder ännu Timothy d'Arch Smith i sin bok Love in Earnest just beteckningen »Uranian» om en grupp engelska författare från sekelskiftet, om också ordet här inte har alldeles samma innebörd som i Ulrichs egna pamfletter.

Man möter i Wikners psykologiska självbekännelser inte något av Ulrichs' mycket speciella och rätt pedantiska terminologi. Men överensstämmelserna är annars i flera avseenden frappanta. Också Ulrichs framställning blir gärna emotionellt laddad och patetisk. Låt mig påminna er om att Kristus korsfästes, men att han nu betraktas som en välgörare, heter det t. ex. Jag kämpar för en oskyldig och förtrampad skara, konstaterar Ulrichs. Jag har inte avlagt något löfte om celibat. Jag vidhåller att vi har rätt att existera i enlighet med vår natur. Om vi inte kan ändra era lagar skall vi fortsätta att bryta ner dem. Ni kan driva oss till vanära, landsflykt och fängelse. Men ni kan aldrig utplåna vår sexuella läggning. Försök att fördriva naturen, och ni vet vad som händer. Så långt Ulrichs. I likhet med denne bestrider Pontus Wikner lidelsefullt att vad han begär skulle vara något onaturligt. »Jag vet att det *kallas* så. Det *kallas* så, därför att det strider mot *pluralitetens* natur. Men av *min* natur *fordras* det.» »I medgiven förmodligen», heter det i bekännelserna, »att det är en mänsklig rättighet eller åtminstone ett mänskligt behov att i verklig kärlek, och ej blott i en djurisk brånadsakt, få tillfredsställa sin könsdrift. I detta äro vi edra likar. [...] Är det väl i kristendomens anda att tro, att Gud har behag till vissa slags yttre rörelser, t. ex. dem, som vid samlaget äger rum mellan en man och en kvinna, men att han har misshag till andra rörelser, t. ex. dem, som skulle äga rum mellan mig och min älskling.» Det går inte att utrota naturen, hävdar Wikner lika bestämt som Ulrichs: »För övrigt, I vise män, som nu gören lagar efter pluralitetens natur och inbillen Er, att minoritetens natur är onaturlig och gudlös — vad I ej godvilligt *given*, skall utan Eder tillåtelse *tagas*. Det går så vid varje våld på en mänsklig natur. Henne utrotar ingen lag.» I ett tillägg från november 1884 vitsordar Wikner »*sanningen* av vad på de föregående bladen är skildrat. Men *andan* synes mig vara bitter och pockande.» Med en svår sjukdom bakom sig intog Wikner nu en mer ödmjukt kristen attityd, men han vidhåller helt och fullt att kärleken till hans eget kön för honom varit »en känsla av *blodigt allvar*». Grunden till hans särställning måste ha legat »i någon, om icke fysisk — i hjärnan? —, så åtminstone psykisk naturbestämhet». Här skymtar en fysiologisk aspekt; det förtjänar i detta sammanhang påpekas att det första fysiologiska laboratoriet i Sverige hade inrättats i Uppsala 1862 och att Fritiof Holmgren två år senare hade utnämnts till professor i fysiologi. Wikner tar på nytt upp

den tanke som en gosse han älskat, en gång hade framfört. (»Han sade, att han genast skulle vilja gifta sig med mig, om sådant vore tillåtet.») Borde inte en undantagsställning kunna beredas åt sådana människor, som var hans likar, frågar Wikner, så att dessa finge ingå äktenskap med varandra? Han hade förut i uppsatsen från 1879 just lagstiftningsmässigt »velat öppna vägen» till ett sådant äkten-skap eller »heligt förbund».

Ellen Key förklarade på 1890-talet att Love Almqvist hade varit 100 år före sin tid. En häpnadsväckande avancerad tanke, ja just 100 år före sin tid, är Pontus Wikners förslag att också personer av samma kön skulle kunna bli erkända som *äkta makar*. Wikner framstår genom den nu publicerade självbekännelsen som en av dem som på 1800-talet tänkte djärvast på sexuallivets område, och det också om man anlägger ett internationellt perspektiv. Måhända föreligger det ett visst samband mellan Almqvists reformförslag i Det går an och Europeiska missnöjets grunder och Wikners lagförslag. Pontus Wikner föreslår nämligen att makarna i den förbindelse som han vill legitimera, inte skulle behöva bo tillsammans: »Vardera parten kunde behålla sin egen ekonomi: de skulle blott bo tillsammans, om de så ville och kunde.» Det förefaller att vara Almqvists reformprojekt som Wikner här applicerar för sitt eget bruk. Men Wikner förkastar ingalunda själva vigselceremonierna som Almqvist hade gjort och senare Ellen Key skulle göra: »Säg mig, o Herre, att den dag skall komma, då Du lyser Din välsignelse över ett sådant förbund.» Den victorianska epoken var en utopiernas tidsålder. Wikner insåg själv att den tid var avlägsen då »det Mosaiska och det Paulinska lagbudet» skulle försvinna. »Barmhärtige Gud, giv snabbare vingar åt de årtusenden, som ligga mellan den dagen och nu!»

Ett närmare studium av Ulrichs' numera svåråtkomliga skrifter skall klarlägga i vad mån Wikner står i skuld till den tyske juristen för denna sin tanke att också två manliga kontrahenter borde kunna ingå äktenskap. »Skulle också det bliva tillåtet, som jag ville önska tillåtet, skall i alla fall vara nog sörjt för folkökningen.» Ulrichs hade likaledes avvisat den invändningen att släktets fortplantning skulle kunna lida en allvarlig skada av de homosexuellas ofruktsamma förbindelser.⁶ Det var annorlunda på Mose tid, då ett litet stridbart folk behövde ta vara på all sin alstringskraft, resonerade han.

Wikner förklarar att det sannolikt kommer att finnas alltfler av hans likar, ju mer bildningen stiger. »Jag tror nämligen, att just denna riktning åtföljer en viss reflekterad idealitet [...]». Det var vid läroverket och universitetet i Uppsala som Wikner gjort denna erfarenhet. Symonds konstaterar i A Problem in Modern Ethics »that our higher education is in open contradiction to the spirits of our laws». De båda engelska böcker, *Sexual Heretics* och *Love in Earnest*, som jag här fäst uppmärksamheten vid, ger ett sammanhängande historiskt perspektiv på »the rise of homosexuality as a cultural phenomenon in the Victorian age». Från och med 1880-talets mitt blev homosexuell — liksom ordets ekvivalenter — något av ett honnörsbegrepp i artist- och författarkretsar. Oscar Wilde-rättegången 1895 innebar slutet på »a discernible wave of homosexual subculture, beginning around 1850», framhåller Brian Reade. Också Timothy d'Arch Smith konstaterar: »The year 1895 was a crucial one marked by the hideous débâcle of the Wilde trial.» År 1896 utkom visserligen A. E. Housman's *A Shropshire Lad* — »exploiting the depression experienced by homosexuals in that curiously inconsistent half-tolerant, half-hostile atmosphere of late Victorian England» (Reade). Ett exemplar av diktsam-

⁶ Symonds fastslår likaså: »In the present state of over-population, it is not to be apprehended that a small minority of men exercising sterile and abnormal sexual in-

clinations should seriously injure society by limiting the increase of the human race.» Denna Ulrichs', Wikners och Symonds' aspekt förefaller ju nu ganska kuriös.

lingen sände Housman till Wilde sedan denne lämnat fängelset. D'Arch Smith lyckas klarlägga de fortsatta, diskreta framträdanden som i England också efter sekelskiftet gjordes av en till en början påfallande väl sammanhållen grupp av »'Uranian' poets».

André Gide berättar i *Si le grain ne meurt* uppriktigare än förut⁷ om sin bekantskap med Oscar Wilde. Han vidhåller att Wilde hade en bestämd föraning om vad som väntade honom i London. »Jag har gått så långt man någonsin kan gå i min riktning, upprepade han för mig. Nu kan jag inte komma längre. Någoting måste hända.» (Göran Schildts övers.) Och Wilde fällde samma kväll i Biskra det ofta citerade yttrandet att han inlagt hela sitt geni i sitt liv och bara sin talang i sitt verk. (Om den livsstil som Wildes vänner i London på ett ostentativt sätt företrädde hade för övrigt Pierre Louys året förut berättat för Gide: »de hade firat ett bröllop, ett riktigt bröllop, mellan två av dem, med växling av ringar och allt».) Wilde kom ju nu vid deras sammanträffande i Nordafrika att spela rollen av förföre visävis André Gide: »Dear, vill ni ha den lille flöjtspelaren?»

»I vilken Guds, i vilket ideals namn förbjuder ni mig att leva i enlighet med min natur?» Denna patetiska fråga är snarlik Pontus Wikners vädjanden till en högre rättvisa. Gide dröjer i självbiografien vid sin upprördhet över kyrkornas förvanskning av Evangeliet. Han menar att Paulus var den som inledde förfalskningen och som gjorde kristendomen till en ny moralreligion med lagar och förordningar. »Mais mon christianisme ne relève que du Christ. Entre lui et moi, je tiens Calvin ou Saint Paul pour deux écrans également néfastes. Ah! si le protestantisme avait aussitôt su rejeter Saint Paul!» (Journal 1889-1939, anteckning från 30 maj 1910.) Paulus framstod ju också för Wikner som den som på ett ödesdigert sätt hade förvanskat Kristi lära. Mot Pontus Wikners »Psykologiska självbekännelser» svarar i Gides omfångsrika författarskap närmast Corydon (1924; anonymt publicerad i ett fåtal exemplar tretton år tidigare), som utgör ett öppet försvar för homosexualiteten. Gide skulle senare beteckna denna skrift som det mest betydande och det nyttigaste av sina arbeten. Att publikationen var en modig handling, medger Herbert Tingsten (»André Gides uppriktighet», D.N. 7/5 1950), men han fortsätter beskt: »Homosexualiteten skildras som mänsklighetens ära: den är mer spontan än heterosexualiteten; den har utmärkt de stora och nobla skedena i folkens historia; den utbredda pederastin i Tyskland visar styrkan hos detta folk och måste inge oro för fransmännens möjligheter i ett kommande krig (skrivet omkring 1910); homosexualiteten bör bli regel för att framsteget skall tryggas. Då det gäller denna hjärtpunkt är all förmåga av kritisk analys hos Gide försvunnen.» Wikners försvarsskrift hävdar sig onekligen väl vid en jämförelse.

I sin brevväxling med Gide anmärkte Paul Claudel att dennes förtegenhet om sitt förhållande till hustrun utgjorde en betänklig lucka i hans Journal. Tingsten framhöll också i sin artikel att hela Gides karaktär och utveckling förblev oklara och svårförståeliga på grund av denna uraktlåtenhet. Et nunc manet in te suivi de Journal intime (privatuppl. 1947; ny utgåva 1951) klargör att det rörde sig om ett vitt äktenskap, vilket ju trots allt inte var fallet med Pontus Wikners. »Jag ångrar och avbeder varje sorg jag gjort min ädla hustru», skriver Wikner i efterskriften 1884. »Jag erkänner, att jag vida bättre, än jag gjort, kunnat bekämpa mitt hjärtas böjelse i de enskilda fallen. Dock har jag icke efter mitt giftermål tillfredsställt min drift med någon annan; men jag hade bättre kunnat *kväva* min naturs visserligen outplånliga krav.» Wikner rådfrågade en präst, Gide en läkare innan de gifte sig. Båda räddes att fullfölja giftermålet. Medan Wikner kom att helt anförtra sig åt sin hustru – han förklarar att »den antipatiska känslan alldeles för-

⁷ Sina båda tidigare vittnesbörd återgav Gide oförändrade i den lilla skriften *Oscar Wilde*.

In Memoriam (Souvenirs) Le »De Profundis» (Paris u. å.).

svunnit, sedan jag för min trogna, oförlikneliga hustru ej mera äger den minsta hemlighet» – konstaterar däremot André Gide efter Madeleines död: »Entre nous, jamais une explication ne fut tentée. De sa part, jamais une plainte; rien qu'une résignation muette et qu'un déboire inavoué.»